

TÜRKİYE'DEKİ ÖRGÜTLER/YÖNETİM ARAŞTIRMALARINDA TÖRENSEL GÖRGÜLCÜLÜK SORUNU

Şükrü Özen
Başkent Üniversitesi

ÖZET

Bu çalışmada, Türkiye'deki Örgütler/Yönetim araştırmalarında gözlenen törensel görgülcülük anlayışı tartışılmaktadır. Çalışmada, ilgili yazında egemen olan yönetimsel/evrenselci geleneğin, görgülcü anlayışı benimseyerek varlığını sürdürmesinden doğan törensel görgülcülüğün, alandaki kuramsal gelişmeye katkı sağlamaktan uzak olduğu ileri sürülmektedir. Törensel görgülcülük sorununun çözülebilmesi için, araştırmacıların, bilimsel uğraşın anlamını, yöntem ve kuram çeşitliliğini, içinde bulunulan toplumsal bağlamı ve toplumsal kimliklerini "bilmeleri" gerektiği önerilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Örgütler/Yönetim araştırmaları, Türkiye, yöntem, görgülcülük

ABSTRACT

This study attempts to discuss the ceremonial empiricism observed in the Organizations/Management researches in Turkey. It argues that ceremonial empiricism representing the survival of the managerialist/universalist tradition through adopting the empiricist mode is far from contributing to the theory development in the field. To overcome the problem of ceremonial empiricism, it suggests that researchers "know" the meaning of scientific endeavour, the methodological and theoretical diversity in the field, the societal context where they are, and their social identity.

Keywords: Organizations/Management researches, Turkey, method, empiricism.

Liderlik konusu üzerine doktora tezi yazıyorum. Bir anket formuna ihtiyacım var. Yardımcı olursanız çok sevi-nirim.

Herhangi bir e-posta

Bu çalışmada, daha önce yapılmış bir araştırmanın (Özen, 2000) bulgularına dayanarak, Türk Örgütler/Yönetim (Ö/Y) araştırmalarında gözlemlediğim ve *törensel görgülcülük* olarak adlandırdığım eğilimi tanımlamaya, bu eğilimin

yarattığı sorunları tartışmaya ve bu sorunları gidermeye yönelik bazı öneriler geliştirmeye çalışacağım¹.

Değindiğim çalışmada (Özen, 2000), Türkiye'deki Ö/Y alanında yaşanan yöntemsel tekdüzelik (yazının tek bir örgütsel paradigmaya dayanma eğilimi) ve yetersizlik (dayanılan paradigmanın yöntemsel araçlarını yetersiz/yanlış kullanma eğilimi) sorunlarının, 1996-1998 yılları arasında düzenlenen Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongrelerinde sunulan bildirimler bazında ne ölçüde çözüldüğünü incelemeye çalışmışım. İnceleme sonucunda, bazı ümit verici gelişmeler olmakla birlikte, kongre bildirimlerinin yazının genelinde yaşanan yöntem sorununu büyük ölçüde yansıttığı sonucuna varmışım. Örneğin, araştırma tasarımı aşaması dikkate alındığında, az da olsa öznelci, nedensel ilişkileri açıklamaya çalışan, incelediği olgunun (kültürel) bağlamına vurgu yapan çalışmalara rastlanmakla birlikte, bildirimlerin büyük ölçüde nesnelci-evrenselci bakış açısını izledikleri, betimleme ve uygulamayı yönlendirme misyonu taşıdıkları, Anglo-Amerikan yazınından türeyen popüler kuram ve modelleri sorgusuz benimseyerek Türkiye'deki yönetsel/örgütsel olguları incelediklerini ve kuramsal katkı sağlamaktan kaçındıklarını gözlemişim.

Değiniilmesi gereken bir diğer olumlu gelişme ise, veriye dayalı görgül çalışmaların oranındaki artışı. Türk Ö/Y alanının başlangıç yıllarında gözlemlenen, Türkiye'deki yönetsel/örgütsel olguları *incelemeksizin* yabancı kuram, kavram ve modelleri tanıtıcı ve öğüt verici çalışmaların yaygınlığı (Üsdiken ve Pasadeos, 1993) göz önüne alındığında, "*Türkiye'de ...*" diye başlayan bildirimlerin sayısındaki artış, yaşadığımız topraklarda neler olup bittiğini anlamamız yönünde ümit verici gelişmeler olduğu izlenimini yaratmaktadır. Ancak yazınımızda, *tanıtma-öğüt verme* aşamasından görgül verilere dayalı *anlama-açıklama* aşamasına geçişin belirtilerini yansıtan bu değişimin, sorunsuz olmadığını düşünüyorum.

Yönetsel/örgütsel olguların toplumlar arası benzerlikler taşıyabileceği, ancak bunun yanı sıra da toplumsal bağımlılıklarının olabileceği düşünüldüğünde (Mueller, 1994), belirli bir toplumsal/ekonomik bağlamda (örneğin, ABD) üretilen yönetim bilgisinin, farklı bir toplumsal bağlamdaki (örneğin, Türkiye) olguları anlamada *sorgusuz-sualsiz* kullanımı, o bağlamda gerçekte olan biteni nadiren ortaya koyabilmekte, çoğunlukla da çarpık, eksik bilgi üretimine neden olabilmektedir. Bu sorgusuz kabulleniş, görgül araştırmaya dayalı bildirimlerde, veri toplama aracı olarak büyük ölçüde Anglo/Amerikan yazınında geliştirilmiş anketlerin kullanılması biçiminde kendini göstermektedir. Veri toplama aracı olarak devşirme anket kullanımı, en iyi

¹ Biçimsel bir makaleden çok, aynı uğraş alanı içindeki insanlarla (özellikle doktora aşamasındaki araştırmacılarla) dertleşmek olarak gördüğüm bu çalışmada, mümkün olduğunca biçimsel olmayan bir dil (birinci tekil şahıs gibi) kullanmaya çalışacağım.

ihtimalle anketin gerisindeki kuramın Türkiye'deki geçerliliğinin sınanması niyetini, en kötü ihtimalle ise, anketin gerisinde bir kuram ve bu kuramın da bir toplumsal bağımlılığı olduğunun farkına bile varmaksızın, o anket üzerinden Türkiye'deki olguları betimleme niyetinden kaynaklanıyor olabilir. İlgili çalışmada, ikinci ihtimalin daha güçlü olduğuna dair bol miktarda ip ucu bulunduğunu söyleyebilirim.

Bildirilerde gözlenen *olumlu olduğu şüpheli* bir başka gelişme, görgül araştırmaların veri analizi aşaması ile ilgilidir. Evet, geçmişte sıkça rastlanan ve sadece tanımlayıcı istatistiklere dayalı veri analiz yöntemlerinden farklı olarak, çok değişkenli analiz yöntemlerinin daha sık kullanıldığı görülmektedir. Bu gelişme, Türkiye'deki olguların artık daha kapsamlı ve karmaşık modellerle açıklanmaya çalışıldığı anlamına gelebilir. Ancak, analizlerin içeriği incelendiğinde, herhangi bir kuramsal veya pratik anlamı olup olmadığı düşünülmesizin (belki de sırf eldeki istatistiksel paket program izin veriyor diye), aynı veri setine bir dizi çok değişkenli analiz yönteminin (örneğin, faktör analizi, çoklu regresyon vb.) uygulandığı çalışmaların sayısının hiç de az olmadığı görülmektedir. Dahası, analizler sonucunda ulaşılan bulgularla mevcut kuramlar arasında çoğu zaman bir bağlantı kurulmamaktadır. Bu tür çalışmalarda, istatistik ders kitaplarındaki alıştırmalar gibi, bir analizin nasıl uygulanacağı başarıyla gösterilmekte, bol miktarda *veri* üretilmekte, ancak kuramsal alana katkı anlamında *bilgi* üretilmemektedir.

Sonuç olarak, karmaşık veri toplama ve analiz yöntemleri ile desteklenmiş görgül çalışmaların sayısındaki artışa rağmen, bu görgül çalışmaların, Türkiye'deki yönetsel/örgütsel olguları anlama ve açıklamaya yönelik bilgi birikimine yeteri kadar katkı sağlayamadığını söyleyebilirim. Bilimsel uğraşın temeli olan kuram geliştirme ve mevcut kuramları farklı bağlamlarda sınyarak tadil etme çabasını göstermeyen bu tür çalışmalar, Türkiye'deki olguları kendi bağlamı içinde anlamamızı sağlayacak kuram ve modelleri üretmekten uzak görünmektedir. Kanımca bu sorun, Türk Ö/Y alanında yaygın olan görgülcülük anlayışının niteliğinden kaynaklanmaktadır. Bu çalışmada, törensel görgülcülük olarak adlandırdığım bu anlayışı, bir doktor adayı örneği ile tasvir etmeye çalışacağım. Daha sonra, bir araştırma şablonu olarak gördüğüm bu anlayışın oluşumunu, yeni kurumsal kuramın (Powell ve DiMaggio, 1991) temel önermelerine dayanarak açıklamaya çalışacağım. Son olarak da, törensel görgülcülüğün neden olduğu sakıncaları gidermeye yönelik bazı önerilerde bulunacağım.

BİR DOKTOR ADAYI ÖRNEĞİ

Bu bölümde Ö/Y alanında doktora tezi hazırlama aşamasında olan hayali bir doktor adayının içinde bulunduğu bağlamla etkileşimine atıfla, törensel

görülcülcüğü tasvir etmeye çalışacağım. Bu tasvir, 1984 yılından bu yana içinde bulunduğum akademik dünyada, gerek öğrenci olarak gerekse resmi veya gayri resmi tez danışmanı olarak edindiğim deneyimlerime ve sözünü ettiğim araştırmanın (Özen, 2000) veri analiz aşamasında bir tarafa not ettiğim ancak makaleye almadığım gözlemlerime dayanmaktadır. Doktora tezi hazırlama sürecini örnek almamın nedeni ise, bu süreci, bir bilim insanının yetişmesinde ve yaşamı boyunca yapacağı üretimin niteliğini belirlemede en önemli aşama olarak görmemdir.

Doktor adayımızın derslerini başarıyla tamamladığını ve yeterlilik sınavını geçtiğini düşünelim. Sıra tez yazmada. İki önemli konuda karar vermesi gerekiyor; danışmanını ve konusunu seçmek. Birini seçince diğerini de bir ölçüde seçmiş olacağının farkında. Önce konuyu belirlemek, sonra da konu ile ilgili çalışılabilecek Hoca'yı seçmek ideal ama, tavşan-aslan fıkrasında olduğu gibi, uygun Hoca'yı seçmenin önemi çok büyük, bunu da biliyor. Kaldı ki, kafasında öyle cevabını çok merak ettiği bir araştırma sorusu da yok.

Danışmanını seçti, sıra geldi konuyu seçmeye... Bu aşamada, danışmanından ve çevresindeki kıdemlilerden sağanak halinde öğütler geliyor. Bu öğütlerden bazıları;

- *Modası geçmiş konuları çalışma. Seçtiğin konu ileride sana ekmek kazandıracak bir konu olsun.*
- *Tezin uygulamaya dönük olsun. Yaptığın işin memlekete, millete bir faydası dokunsun.*
- *Tezin laf salatası olmasın, görgül olsun. Artık ders kitabı yazarak doktor olunmuyor.*
- *Fazla da dağıtma, dünyayı kurtaracak halin yok. Önemli olan bir an önce doktor unvanını almak. Ondan sonra, gönlünce, istediğin çalışmayı yaparsın...*

Doktora adayımızın kulağı bu öğütlerde, gözü de daha önce yapılmış örnek doktora tezlerinde. Bu tezleri incelediğinde şunları görüyor: Önce kuramsal bilgiler aktarılıyor (bu, tezin 2/3'ünü oluşturuyor), daha sonra da yapılan görgül araştırmanın sunulduğu bir "uygulama" bölümü var. Bu bölümde, araştırmanın amacı, kapsamı, yöntemi, sorulara verilen yanıtların tablolar halinde sunumu ve bazı istatistiksel teknikler kullanılarak yapılan analizlerin sonuçları yer alıyor. Tez, uygulamaya dönük önerilerin yer aldığı bir sonuç ve değerlendirme bölümü ile son buluyor. Kaynakça, ekler ..vs.

Şimdi doktor adayımız düşünüyor;

- *Demek ki benim yeni bir kuram geliştirmem veya kuramsal tartışmalara girmem gerekmiyor. Zaten bu alanda öğrendiğim kuramlar, bilimsel yönetim, insan ilişkileri yaklaşımı çizgisini*

izleyerek, evrensel geçerliliği kanıtlanmış sistem-koşul bağımlılık kuramıyla en mükemmel halini almış. Kaldı ki tez de uygulamaya dönük, görgül bir araştırma olacak. Adamlar zaten, bu kuramlardan doğan uygulamalarla (matris yapılanma, öğrenen örgüt, toplam kalite yönetimi, değişim mühendisliği, örgüt kültürü...vb) örgütlerin nasıl başarılı olacağını keşfetmişler. Ben de tezimi Türkiye'deki örgütler üzerinde yapacağıma göre, önemli olan, Türkiye'deki örgütlerin bu uygulamaları ne ölçüde benimsediklerini tespit etmek, benimsemeyenleri bu modeller doğrultusunda yönlendirmek.

Araştırma görgül olacak, ama nasıl? Yani veriye dayalı. Pekala, veri nasıl toplanacak? Örgütlerde çalışan kişilere sorular sorulacak, yanıtlar alınacak. Ancak, alınan yanıtlar da sayısallaştırılacak, çünkü niceliksel analiz yöntemleri kullanılacak. O halde, yoruma dayalı analizi gerektiren görüşme, gözlem gibi niteliksel veri toplama yöntemleri geçerli yöntemler değil. Zaten, niteliksel verinin yorumu sübjektif olacağı için jüri önünde savunması da güç. Adama 'bize hikaye anlatma!' derler. Öyleyse kapalı sonlu, Likert tipi ölçeklerle ölçülebilen bir anket bulmak gerekiyor. Daha doğrusu, böylesi bir anketle ölçülebilecek bir konu bulmak gerekiyor.

Doktor adayımız bu aşamada sıkıntılı bir sürece giriyor; konu-anket bulma süreci. Aslında, "araştırma sorusu" değil belki ama, "konu" üç aşağı beş yukarı belirlenmiş durumda; vizyoner liderlik, güçlendirme, örgütsel yaratıcılık, insan kaynakları yönetimi, toplam kalite yönetimi, örgüt kültürü, değişim mühendisliği veya yalın yönetim konularından biri. Neden bu konular? Çünkü, uygulamaya dönük, ileride ekmek kazandıracak popüler konular. Bu konular içinde neyin araştırılacağını belirleyecek olan ise, bulmayı ümit ettiğimiz ankete bağlı. Doktor adayımız, dört bir yana haber salarak (bu çalışmanın başında verilen e-posta mesajına benzer biçimde), bitmiş tezlerin ve yayımlanmış kitapların eklerini karıştırarak ve internette gezinerek, hummalı bir anket arama çabasına giriyor. "Kendi anketini kendin yap" yolunu denemiyor, çünkü neyi araştıracağına ve ölçeceğine dair kafasında bir fikir yok. Nitekim, çevresinde de sürekli, anket geliştirmenin çok zahmetli ve zaman alıcı bir iş olduğu söyleniyor.

Diyelim ki, doktor adayımız belirli bir zaman sonra, belirli bir biçimde (belki biraz da bilimsel ahlâki ilkeleri zorlayarak) bir anket buluyor. Anket Türkçe ise ne âlâ, değilse Türkçe'ye çevirmek gerekiyor. Bu tabii ki sıkıntılı bir süreç, çünkü bazı soruları çevirdiğiniz zaman pek bir anlam ifade etmiyor ("yaptığınız iş size meydan okuyor mu?" gibi). Doktor adayımız bunun farkında ve bir biçimde anketi "Türkiye'ye uyumluyor". Bir de, çevresinden "bulduğun anket güvenilir ve geçerli bir anket mi, jüride bunu sorabilirler" uyarıları alıyor. Aslında uyarılarla birlikte çeşitli pratik öneriler de geliyor; "anketin Cronbach Alphası yurtdışında hesaplanmış ve 0.70'in üzerinde ise

sorun yok. *Türkiye’de de geçerli olduğu düşünölmektedir* şeklinde bir cümleyi tezin bir yerine monte edersen sorun kalmaz. Eğer bir katsayı yoksa, bir pilot çalışmayla katsayı hesaplamam gerekecek”. Bu durumda, doktor adayımız belirli büyüklükteki bir örneğe anketi uyguluyor ve *Cronbach Alpha*’yı hesaplıyor (çok kolay, bunu SPSS yapıyor). Gerçi, bir anketin geçerliliği ve güvenilirliği için bir çok kıstastan (içeriksel, ayrımsal, dışsal, yüzeysel geçerlilik vb) söz ediliyor ama, hadise sihirli *Cronbach Alpha*’yla çözülebiliyor.

Diyelim ki, soru ekleyerek, soru çıkararak bir biçimde 0.70 rakamını tutturdu doktor adayımız. Gelelim anketin kimlere uygulanacağına. Anketin kendisi bunu bir biçimde söylüyor zaten; yöneticilere, çalışanlara, işadamlarına, öğrencilere vd. Asıl sorun hangi örgütlere ve kaç kişiye uygulanacağı. Gönül ister ki, Türkiye’deki tüm örgütlere uygulayalım ama, bunun için kaynaklar yeterli değil. O halde bulunduğumuz şehirdeki işletmelere doğrudan veya eğer adres listesi elimizde varsa belirli ortak niteliklere sahip işletmelere (örneğin, en büyük 500 sanayi kuruluşu) posta yoluyla bu anketi uygulayabiliriz. Bu aşamada, doktor adayına çevreden gelen uyarılar şu yönde; “temsil gücü yüksek olmalı, aksi takdirde sonuçlarını genelleyseniz. Öyle birkaç şirkette bir avuç insana uygulamakla bu iş olmaz”. İyi de, örneği ne kadar büyük tutarsak sonuçlar genellenebilir olacak? Bu arada bazı sihirli rakamlar ortaya atılıyor, “en az 300 kişi, hayır 500 kişi”. Bu konuda, jüriden gelebilecek eleştirilere karşı, repertuarımızda bazı hazır çözümlerimiz var; evreni küçültmek gibi (x şehrindeki, a, b, c niteliklerine sahip örgütler) veya “örneklem evreni temsil ettiği düşünölmektedir” tarzında bir cümleyi teze eklemek gibi.

Doktor adayımız verilere ulaşmış bulunuyor. Artık, bundan sonrası kolay. Verileri SPSS’e yükledikten sonra istediği analizi yaptırabilir. Doğal olarak, önce tezin kuramsal kısmını yazması gerek. Bunun için, “örgüt nedir?”, “yönetim nedir?” sorularından başlayıp, örgüt kuramlarını ve yönetimin işlevlerini aktarmak gerekir mi acaba? Fazla bilgi göz çıkarmaz, önce bunları kısaca verip daha sonra konu ile ilgili kavramları, modelleri, ilgili Türkçe ve İngilizce *ders* kitaplarından yararlanarak tanıtmakta yarar var. Kuramsal bölüm, biraz fazla alt başlıklarla dolu bir alış-veriş listesi gibi oldu ama olsun, en azından tezi eline alan, bir çok konuyla ilgili bilgiyi bulabilsin.

Geldik “uygulama” bölümüne. Öncelikle, araştırmanın amacını, kapsamını, yöntemini ve örneklemine yazmak gerekiyor. Bu arada kafaları karıştıran, birilerinin, bilimsel bir çalışmada sınanması gereken hipotezler olması gerektiğini söylemesi. Nedir hipotez? (bazen buna *varsayım* da deniyor ve kafalar daha da karışıyor). Yani, ölçülen değişkenler arasındaki ilişkilere dair öngörüler. Doktor adayımız, başlıyor ölçtüğu tüm değişkenler (yanıtlayıcıların demografik özellikleri dahil) arasındaki ilişkileri “öngörmeye”. Öngörülerin kuramsal gerekçeleri? ...Yok! Aslında, bir

tuhaflik da seziyor bu işte. Öngörmesine gerek yok, çünkü bu değişkenler arasındaki ilişkilerin anlamlılığını ve yönünü zaten bir fare tıkıyla görmesi mümkün. O halde, bu “atma ve tutturma” sıkıntısına girmenin anlamı ne? Evet, bir de bu hipotezlerin kabulü ve reddi sorunu var. Uyarılar, hipotezlerin bulgularca desteklenmesinin iyi bir şey olduğu, reddinin ise dünyanın sonu olmamakla birlikte (çünkü, mesleki repertuarda bu durumu da idare edebilecek ifadeler var; “deneklerin soruları içtenlikle yanıtlamadıkları düşünülmektedir” gibi), pek de iyi bir şey olmadığı, çünkü bunun, önerilen kuramın geçersizliği anlamına geldiği yönünde. Ama, ortada bir kuram yok ki sınanan! Neyse, bir orta yol bulmak gerekiyor. Hipotezlerin tümünün desteklenmesi “gayri ahlâkîlik” şüphesi uyandırabilir (sonuçları bilerek hipotez kurma), tümünün yanlışlanması da adayın başarısızlığı olarak değerlendirilebilir. O halde, hipotezleri, büyük ölçüde doğrulanacak, biraz da yanlışlanacak biçimde kurmakta yarar var.

Geldik bulguların verilmesine. Örneğin, demografik nitelikler bulgu mu, değil mi? Bu araştırmada ben bulduğuma göre, bulgudur diyor doktor adayımız. Daha sonra, anketteki her bir soruya, yanıtlayıcıların kaçta kaçının “kesinlikle katılmıyorum”, “katılmıyorum”, “fikrim yok”, “katılıyorum” ve “kesinlikle katılıyorum” diye cevap verdiklerini raporlamak gerekir. Aman Yarabbi, ne kadar çok tablo! Bazen tablo numaraları, bazen de hangi metnin hangi tabloya atıfta bulunduğu karışıyor. Metinler de birbirine o kadar benziyor ki; hepsi de “Tablo x’de görüldüğü gibi...” diye başlıyor “yanıtlayıcıların çoğunluğu y seçeneğini işaretlemiştir” şeklinde bitiyor. Neyse, bu soruları değişkenler cinsinden ifade edip ortalamalar üzerinden analizlere geçince bu sorun ortadan kalkıyor. Ve uygulama bölümü, hipotezlerin onaylanıp onaylanmadığını gösteren ilişkisel analizlerin sonuçlarının yer aldığı tabloların sunulduğu ile sona eriyor.

Sonuçların yorumu... Bunu ayrı bir tartışma bölümünde mi vermek gerekir yoksa sonuç ve değerlendirme bölümünde mi? Ayrı bir bölümde verilse, sonuç ve değerlendirme bölümünde söylenecek bir şey kalmıyor. Zaten, fazla yorumlanacak bir şey de yok, sonuçlar ortada. Türkiye’deki işletmeler/ çalışanlar, “olması gereken”, “örgütleri/insanları başarıya götüren” modellerin oldukça uzağında. O halde bunu sonuç ve değerlendirme bölümünde vurgulamakta ve işletmelerin/çalışanların bu modele yaklaştırılabilmesi için neler yapılması gerektiğine dair önerilerle tezi bitirmekte fayda var.

Sonuç olarak, doktor adayımız başlangıçta incelediği doktora tezlerine oldukça benzer bir tez ortaya çıkarmış bulunuyor. E, o tez geçtiyse, bu neden geçmesin?

TÖRENSEL GÖRGÜLCÜLÜK VE KURUMSAL BAĞLAMI

Doktor adayı örneğiyle tasvir etmeye çalıştığım ve alanımızda küçümsenmeyecek oranda yaygın olduğunu düşündüğüm bu araştırma yapma anlayışını *törenselle görgülcülük* olarak adlandırıyorum. Ve bu araştırma yapma anlayışının da, Türk Ö/Y alanının oluşum yıllarından bu yana egemenliğini sürdüren yönetimci-evrenselci anlayış ile, özellikle 1970’li yıllardan bu yana etkisini hissettiren görgülcülük anlayışının etkileşimi sonucunda doğmuş, kendine özgü bir araştırma şablonu olduğunu düşünüyorum. Şimdi, bu *yoğun* cümleyi açıklamaya çalışacağım.

Türkiye’de Ö/Y yazınının tarihsel gelişimi, büyük ölçüde incelenmiş bulunmaktadır (Üsdiken ve Erden, 2001; Üsdiken ve Çetin, 2001; Üsdiken ve Çetin, 1999; Üsdiken, Selekler ve Çetin, 1998; Üsdiken ve Selekler, 1997; Üsdiken 1996; Üsdiken ve Pasadeos, 1993). Bu çalışmalardan edindiğim genel izlenim, Türk Ö/Y yazınının başlangıç yıllarındaki kurumsal bağlamın, uygulamaya dönük tekniklere ilgi gösteren, yönetim bilgisinin evrensel olduğunu düşünen, bu anlamda özellikle ABD kaynaklı davranışçı ilkeler-işlevler-süreçler ekolüne bağımlı, Türkiye’deki yönetsel/örgütsel olguları araştırmaksızın ithal modellere dayanarak yol gösterici örgüt mühendisliği tavrı sergileyen bir anlayışın doğmasına yol açtığıdır. Ö/Y çalışmalarını, temel amacı “yönetsel/örgütsel olguları anlamak ve açıklamak” olan bir *sosyal bilim* dalı olarak ele almayan bu anlayışın, görgül araştırmalara yönelmekte çekimser davranması da doğaldır. Üsdiken ve Erden’in (2001) çalışmasından, bu anlayışın “geçmişe bağımlılık” göstergesi olarak değişik versiyonlarıyla günümüze dek etkisini sürdürdüğü bilinmektedir. Ancak, yine aynı çalışmadan bildiğimiz bir başka şey, özellikle 1980’li yıllardan sonra yazınıımızdaki görgül çalışmaların oranındaki düzenli artıştır. Ulusal kongre bildirilerinde görgül araştırmaya dayanan çalışmaların oranındaki yükseklik, bu gelişmenin bir başka göstergesidir (Özen, 2000). Görgül çalışmaların sayısındaki artış, özellikle 1960’lı yıllarda ABD’de lisans-üstü eğitim gören akademisyenlerimizin, orada edindikleri görgülcü anlayışı doğrudan ya da yetiştirdikleri akademisyenler aracılığıyla Türk yazınına yansıtılmalarına (*örnek alma*) ve 1980’li yıllarda YÖK gibi düzenleyici bir kurumun akademik etkinliğe, ABD kaynaklı görgülcü bilim yapma anlayışına dayalı kurallar getirmesine (*mecbur tutulma*) bağlanabilir (Üsdiken ve Erden, 2001).

Törenselle görgülcülüğün, yazınıımızda egemenliğini sürdüren yönetimci-evrenselci geleneksel anlayışla, etkisini artan bir biçimde hissettiren görgülcülüğün etkileşiminin bir sonucu olabileceğini düşünüyorum. Diğer bir deyişle, törenselle görgülcülük, Üsdiken ve Erden’de (2001) sözü edilen *geçmişe bağımlılık*, *örnek alma* ve *mecbur tutulma* üçgeninden doğmuş olabilir. Anlamak-açıklamak amacıyla kuram geliştirme veya mevcut

kuramlara katkıda bulunma kaygısı taşımaksızın, yönetimci-evrenselci² anlayışla benimsenen görgülcülük, doktor adayı örneğinde olduğu gibi, ABD kaynaklı modellerin Türkiye’de ne ölçüde uygulandığını tespit etme amacından başka bir şeye hizmet etmemektedir.

Bu durum, yeni kurumsal kuramın terimleriyle ifade edilirse, mevcut mantığın (*logic*) yeni mantığın kurallarına törensel bir biçimde uyararak yaşamını sürdürmesi anlamına gelmektedir (Powell, 1991; Meyer ve Rowan, 1977). Tarihsel süreç içinde kurgulanan geleneksel yönetimci-öykünmeci mantık, temel vurgularını değiştirmeksizin (*decoupling*) yeni mantığın en belirgin yanı olan görgülcülüğü törensel bir biçimde benimsemekte ve böylelikle kendisini yeni oluşan koşullarda meşrulaştırarak yaşamını sürdürmektedir. Bunu yaparken de aslında, görgülcülüğü bilimsel uğraştaki gerçek amacından ve işlevinden uzaklaştırmakta, adeta bir *törene* dönüştürmektedir. O halde, görgülcülüğün gerçek anlamı nedir?

Görgül araştırmanın anlamını, *sosyal bilim* ve *kuram* kavramlarıyla birlikte anlamak gerekmektedir. Sosyal bilim, insanın, yaşadığı dünyadaki sosyal olguları anlamak ve açıklamak adına sistematik bir biçimde bilgi üretme ve ürettiği bilgiyi sınaama süreci olarak tanımlanabilir (Wallace, 1972; Neuman, 1994). Bu sürecin iki temel ayağı kuram ve görgül araştırmadır. Sosyal kuram, sosyal dünyadaki karmaşıklığı anlamlandırmamızı, organize etmemizi sağlayan, birbirine bağımlı düşünceler-soyutlamalar sistemidir; sosyal kuram, sosyal dünyanın bir haritası gibidir (Neuman, 1994: 6). Bu anlamda, kuramın temel işlevi, görgül dünyadaki karmaşıklığı anlaşılabilir hale getirmek ve bunu iletişimsel olarak başkalarıyla paylaşabilmektir (Bacharach, 1989). Daha teknik olarak ifade edilirse kuram, kuramcının değersel, uzamsal ve zamansal varsayımlarıyla sınırlanmış bir çerçevede, önermelerle ilişkilendirilmiş kavramlar ve hipotezlerle ilişkilendirilmiş değişkenler sistemidir (Bacharach, 1989).

Görgül araştırma ise, gerek gözlemler ve görgül genellemeler yoluyla kuram geliştirme (*tümevarım*), gerekse geliştirilmiş kuramların hipotezlerinin sınanması (*tümdengelim*) aşamalarında oynadığı kilit rolle, bilimsel bilgi üretme sürecinin temel unsurudur (Wallace, 1972: 29). Dolayısıyla, kuram geliştirmeksizin bilimsel bilgi üretmek nasıl mümkün değilse, görgül araştırma yapmaksızın da kuram geliştirmek veya geliştirilen kuramın geçerliliğini sınamak mümkün değildir. Aynı zamanda, sıkı veya gevşek belirli bir kuramsal çerçeveye dayanmaksızın görgül çalışma yapmak da mümkün değildir. Bu elbette yapılabilir ancak, araştırma sonucunda üretilen *bilimsel bilgi* değil, törensel görgülcülük örneğinde olduğu gibi, *bulgudur*.

² Belki de burada, “evrenselci” terimi yerine, belirli bir yabancı ülkede üretilen modelleri sorgusuz benimseme anlamında “öykünmeci” terimini kullanmak gerekirdi. Çünkü, bir araştırmacı, böylesi bir öykünmeci tavır sergilemeden, toplumsal farklılıklardan bağımsız evrensel örgütler/yönetim bilgisinin varlığını düşünebilir.

Bu da bize, Poincaré'nin (1983) şu sözünü hatırlatır (Whetten, 1989: 493); *“Bir ev nasıl taşlardan oluşuyorsa, bilim de bulgulardan (facts) oluşur. Ancak, nasıl herhangi bir taş yığını ev değilse, bulgular yığını da bilim değildir.”*

Törenselle görgülcülüğün “kuramsız çalışma”, daha doğru bir deyişle devşirilen anketin gerisinde bir kuram olabileceğinin farkında olmaksızın görgül araştırma yapma anlayışının sakıncalarını belki de en iyi Neuman (1994: 51-52) ifade ediyor:

“Sadece naif, acemi bir araştırmacı, kuramın araştırmayla ilgili olmadığını veya bir araştırmacının işinin [sadece] veri toplamak olduğunu düşünür. Araştırmayı kuramsız yürütmeye kalkışan veya izlediği kuramı açıkça belirtme başarısını gösteremeyen araştırmacılar, hiçbir işe yaramayan verileri toplamakla zaman yitirebilirler. Sisli ve bulanık fikirlerin, yanlış kurulmuş mantıkların ve belirsiz kavramların tuzağına kolaylıkla düşerler. Net bir araştırma sorusuna ulaşmada veya araştırma amacının berrak bir ifadesini geliştirmede güçlük çekerler. Görgül araştırmayı tasarlama ve yürütme aşamasına geldiklerinde de kendilerini akıntılara kapılıp sürüklenen bir gemi gibi hissederler.

Neden basittir. Kuram, bizim bir konuya nasıl bakacağımızı ve o konu hakkında ne düşüneceğimizi çerçeveler. Bize kavramlar verir, varsayımlar sunar, bizi önemli sorulara yönlendirir ve veriyi anlamlı kılmak için bize yollar önerir. Kuram, bizim tek bir çalışmayı, diğer araştırmaların da katkıda bulunduğu engin bilgi birikimiyle ilintilendirmemizi sağlar. Bir benzetme kullanmak gerekirse, kuram, araştırmacının tek bir ağaç yerine ormanı görmesine yardımcı olur...”

Bu tartışmalardan anlaşılacağı gibi, törenselle görgülcülüğün temel sorunu, görgül araştırmayı (yukarıdaki anlamından uzaklaştırarak) kuramdan ve kuramsal katkı vermekten bağımsız, sadece uygulamaya dönük çeşitli modelleri önermede bir meşrulaştırma aracı olarak kullanmasıdır. Örneğin, törenselle görgülcülüğün baskın olduğu bir çalışmada izlenen mantık genellikle şöyledir *“(1) Ücretlendirme performansına göre olmalıdır (çünkü ABD yönetimi yazını öyle diyor). (2) Türkiye’deki 100 işletmede ücretlerin ne derece performansına göre belirlendiğini inceledim. (3) İşletmelerimizin bir çoğunun ücretleri performansına dayandırmadığını buldum. (4) Türkiye’de de performansına göre ücretlendirme sistemine geçilmelidir”*. Bu arada, Türkiye’de neden performansına göre ücretlendirme sistemi o derece yaygın değildir, bunun hukuksal, ekonomik, kültürel nedenleri nelerdir, yoksa Türkiye bağlamının kendi içinde farklı bir mantığı mı (rasyonalitesi) vardır

gibi sorular sorulmamaktadır. Aslında, belirli bir yönetsel/örgütsel modeli önermek için görgül araştırma yapmaya gerek yoktur. Ancak, model alınan uygulamalar ile Türkiye'deki uygulamalar arasındaki farka dayandırılması, önerinin meşruiyetini artırmaktadır.

Gerçekte, veri toplamada anket kullanımı veya devşirme anket kullanımı, bazı sorunlar doğurmakla birlikte, temel sorun değildir. Veri toplamada anket kullanımı, Wallace'ın (1972) tanımladığı bilimsel bilgi üretme sürecinin, geliştirilmiş kuramların görgül verilerle sınanması aşamasında sıkça başvurulan yöntemlerden biridir. Devşirme anket kullanımının ise, farklı toplumsal bağlamlarda doğmuş bir kuramın geçerliliğini sınamak maksadına hizmet ediyorsa, fazla bir sakıncası yoktur. Gerçi Whetten (1989), bir kuramın uygulama alanına ilişkin sınırlılıklarını (örneğin, toplumsal sınırlılık) keşfetmenin, başlı başına anlamlı olmadığını belirtiyor. Yani, ABD'de üretilmiş bir kuramın, Türkiye'de geçersiz olduğunu keşfetmek kuramsal bir katkı anlamına gelmemektedir. Ancak, bu geçersizliğin hangi etmenlerden doğduğu açıklanarak, mevcut kuramın kavramları ve kavramlar arası ilişkileri tadil edilebiliyorsa, bu keşfin kuramsal bir değer kazanması söz konusu olacaktır.

Törenselle görgülcülüğün bu ve benzeri çabalardan uzak olduğu kesindir. Doktor adayı örneğinde olduğu gibi, ya anketin gerisindeki kurama hiç değinilmemekte, ya da değinilse bile sorgulanmadan, tartışılmadan, olması gereken bir model gibi ele alınmaktadır. Bu nedendir ki, törenselle görgülcülüğün egemen olduğu doktora tezlerinde, "kuramsal" bölümler hiçbir tartışmanın olmadığı, alışı-veriş listesi türünden mülumat yığındır. Kuramsız çalışmanın bir sonucu olarak, "uygulama" bölümündeki "hipotezler" hiçbir kuramsal ve/veya görgül tartışmaya dayandırılmaksızın, adet yerini bulsun diye sıralanmakta, analiz aşamasında ise hangi değişkenle hangi değişken arasındaki ilişkilere bakmak gerektiği sorusu yanıtlanamamaktadır. Çoğu zaman da, "uygulama" bölümü ile "kuramsal" bölüm arasında bir bağ kurulamamaktadır. Yani, görgül araştırma sonucunda ulaşılan bulgular ışığında, kuramsal bölümde verilen kuramların sorgulanması söz konusu değildir. Aradaki tek bağ, eğer bulgular reçetelerden farklı ise, Türkiye'deki uygulamaların eksikliğini ve yanlışlığını vurgulamak biçimindedir³.

³ Doktora tezlerinde, yapılan görgül araştırmanın sunulduğu bölüme "uygulama" bölümü denmesi veya görgül araştırma içeren makalelerin başlıklarının genellikle "...da bir uygulama" biçiminde olmasının gerisinde, geleneksel *örgüt mühendisliği* anlayışının olduğunu düşünmekteyim. Mühendislikte, bir teknoloji tasarlanır ve beklenen sonuçları verip vermediğini görmek için bu tasarım gerçek hayata *uygulanır*. Ancak, doğa bilimlerinden esinlenerek kullanılan bu "uygulama" terimi, Ö/Y araştırmalarında tam karşılığını bulamamaktadır. Çünkü; örgüt araştırmalarında genellikle yapılan, bir tasarımın deneysel bir biçimde uygulanması değil, uygulamada ne olduğunun veya uygulamanın eldeki modele ne

Törenselle görgülcülüğün, kuramsal katkı sağlayamamasının ötesinde, çok önemsedığı “uygulamaya katkı” sağlayabildiği de şüphelidir. Bunun temel nedeni, törenselle görgülcülüğün, Türkiye’deki yönetsel/örgütsel olguların yerleşik olduğu bağlama duyarsız bir biçimde veri üretmesidir. Bu işe, yönetsel/örgütsel olguların bağlamsal dinamiklerinin ne olduğunun anlaşılmasını engellemekte, çoğu zaman da yanlış anlaşılmasına neden olmaktadır. Bu da, uygulamaya ilişkin ithal önerilerin geçerliliğini şüpheli kılmaktadır. Yani, araştırmacının “Türkiye’de de performansla göre ücretlendirme sistemi uygulanmalıdır” önerisi, uygulayıcılar tarafından muhtemelen naif öneriler olarak karşılanabilmektedir.

BAZİ ÖNERİLER

Törenselle görgülcülük anlayışının görgül çalışmaları özendirmesine rağmen, bilimsel bilgi üretimine katkı sağlamadığı açıktır. Doğal olarak, yukarıda betimlemeye çalıştığım kuramsal yapıdan doğan bu şablonun değişimi o kadar kolay olmayacaktır. Bu değişim, akademik faaliyetin içinde yer aldığı yapıda (seçme ve atama kriterleri, ders programları vb.) ve bizzat akademisyenlerin zihin dünyasında bazı değişimlerin gerçekleşmesine bağlıdır. Bu bölümde, törenselle görgülcülük sorununun çözümüne dönük bazı önerilerde bulunmaya çalışacağım. Önerilerim, “bilmek” eylemi üzerine kuruludur: Bilim insanının bilimi, kendisini, kuramları, içinde bulunduğu toplumsal bağlamı ve yöntemi bilmesi.

Bilimi Bilmek

Yukarıda bilimsel uğraşın ne anlama geldiğine değinmişim, burada tekrarlamayacağım. Törenselle görgülcülük, bilim olmadığı halde, belki de mitleştirilmiş görgülcülük nedeniyle, kişide bilim yaptığı sanısını uyandıran bir faaliyet. Buna kısmen *bilimsel formasyon* eksikliğinin neden olduğunu düşünüyorum. Bu eksiklik de, akademisyenin içinde yetiştiği kuramsal yapı ile doğrudan ilintili gibi geliyor bana. Örneğin, Türkiye’deki işletmecilik ve Ö/Y doktora programlarının bir çoğunun, ciddi bir biçimde tasarlanmış *bilim felsefesi* derslerinden yoksun oluşu, bu bilimsel formasyon eksikliğinin en önemli nedeni olarak görülebilir. Bu yoksunluğun işe, gerek Ö/Y alanının dünyada ve Türkiye’de uygulamaya dönük bir kökenden doğması, gerekse Batı dünyasında bilimleşmeye doğru yaşanan gelişmeye rağmen Türkiye’de hâlâ bir (sosyal) bilim olarak algılanmamasından kaynaklandığı düşünülebilir.

ölçüde uyduğunun araştırılmasıdır. Dolayısıyla, görgül araştırmaları “uygulama” olarak adlandırmak tuhaftır, çünkü araştırmacının *uyguladığı* bir şey yoktur.

Burada doğal olarak, doktora ders programlarına konulması gereken bilim felsefesi dersinin içeriği çok önemli. Bilim anlayışlarından sadece biri olan pozitivist bilim anlayışını *tek bilim anlayışı* gibi gören bilim felsefesinden söz etmiyorum (Örn., Yıldırım, 1991; Batuhan, 1993). Doktora öğrencisinin ufkunu genişletecek farklı bilim anlayışlarını (örneğin, pozitivist, yorumlayıcı, eleştirel, post-yapısalcı ve postmodern yaklaşımlar) ve bilim alanındaki temel tartışma konularını içeren bir bilim felsefesi dersinden söz ediyorum.

Doktora ders programları, araştırma yöntemleri konusunda biraz daha şanslı gibi görünüyor. Görgül araştırmaya dayalı bir doktora tezi hazırlayacak doktor adayına, belli ki o araştırmayı nasıl yapacağı bilgisini verme zorunluluğu doğuyor. Ancak burada da temel sorun, araştırma yöntemleri derslerinin genellikle, pozitivist anlayışın dayandığı *istatistik* ağırlıklı niceliksel veri toplama ve analiz yöntemlerinden ibaret olması. Oysa ki, tek bir bilim anlayışı olmadığı gibi, tek bir yöntem anlayışı da yoktur. Burada, genellikle göz ardı edilen niteliksel araştırma yöntemleridir. Niteliksel araştırma yöntemlerinin kuram geliştirmede sunduğu olanaklara ve niceliksel yöntemlerle bütünleştirilerek kullanıldığında sağladığı bilgi zenginliğine, “yöntemi bilmek” konusunda değineceğim.

Kendini Bilmek

Törenselle görgülcülüğü, akademisyenin kendine biçtiği rolden bağımsız düşünmek olanaksız. Türkiye’deki Ö/Y akademisyenleri arasında yaygın olarak benimsenen rol, işletmelerin daha verimli ve etkili çalışması konusunda yönetici ve işadamlarına yararlı/pratik bilgiler sunan *doğal danışman* rolüdür. Kısacası, *yönetimcilik* eğilimi ağır basar bu rolde. Gerçi, törenselle görgülcülüğün, çelişkisel bir biçimde, akademisyenlerin bu rolü hakkında oynamasını engellediğini de yukarıda belirtmiştim. Burada sorulması gereken soru şu olmalıdır: Ö/Y alanında çalışan akademisyenin doğal danışman rolü üstlenmesi gerekli midir? Ö/Y akademisyeninin toplumsal kimliği ne olmalıdır? Bu sorular oldukça *politik* sorulardır.

Doktor adayının, toplumsal kimliğini ve rolünü tanımlamasında ya da en azından farkında olmasında, yukarıda tanımladığım biçimiyle bilimsel formasyon edinmesinin önemli katkıları olabileceğini düşünüyorum. Bu formasyonda, Ö/Y bilgisinin epistemolojik statüsü, toplumsal ve sınıfsal bağımlılığı, ideolojik doğası (Clegg ve Palmer, 1996), topluma ilişkin varsayımları ve bu varsayımların bilim insanlarına atfettiği farklı (hatta çelişen) rolleri görmesi mümkün olacaktır⁴. Doğal olarak, bu farklı bakış açıları içinden doktor adayı, kendi dünya görüşü doğrultusunda bir kimlik

⁴ Düzen sosyolojisi-çatışma sosyolojisi gibi, bkz. Burrell ve Morgan, 1979.

geliştirme fırsatı bulacaktır. *Burada, hangi kimliği benimsediği o kadar önemli değildir; önemli olan doktor adayının içinde bulunduğu yapının kendisine nasıl bir kimlik sunduğunun farkında olmasıdır.*

Amacım, Ö/Y akademisyenin nasıl bir kimlik benimsemesi gerektiğini tanımlamak değildir; bu oldukça kişisel bir tercihtir. Ancak, belirtmek istediğim, yetişmekte olan Ö/Y akademisyenlerinin, içinde buldukları geleneksel yönetici-evrenselci anlayışın dayattığı doğal danışman rolünü benimsemek zorunda olmadıklarıdır. Yönetimsel ve örgütsel olguları incelemek için ille de statükoyu koruyan, toplumu ahenkli bir bütün olarak algılayan işlevselci paradigmaya (Burrell ve Morgan, 1979) dayanmaları *gerekmemektedir*. Evet, işletmecilik disiplininin, kapitalist toplumdaki düzenin yeniden üretimine katkı (yetiştirildiği elemanlarla, ürettiği bilgi ile vb.) vermek üzere tasarlandığı bilinmektedir. Dolayısıyla, lisans, yüksek lisans ve doktora eğitiminde bize aktarılan işletmecilik bilgilerinin, büyük ölçüde eleştirel bakış açılarını dışlayan ve üstü kapalı olarak kapitalist-liberal ideolojiyi tutunduran bir yanı olduğu açıktır. Bu nedenle, içinde bulunduğumuz yapı, belki farkına varmaksızın bizi yönetici kılmakta ve ister istemez doğal danışman rolünü üstlenmekteyiz. Bu anlamda, belki de “yöneticilere ve iş adamlarına şirketlerini nasıl daha etkili ve verimli yöneteceklerine dair bilgi sunarsam, toplumsal refahın yükselmesine katkıda bulunabilirim” düşüncesiyle davranışlarımızı meşrulaştırıyor olabiliriz. Oysa ki, toplumsal refahı belirli bir toplumsal grubun refahına indirgeyen liberal ideolojinin bu tezi oldukça tartışmalıdır.

Bunun yerine, kendini hiçbir toplumsal grupta özdeşleştirmeyip sadece yönetimsel/örgütsel olguları anlamak adına çalışmak ve bir anlamda bilimi, *bilmek* için yapmak da mümkündür. Ya da, toplumu farklı ve çelişen çıkarılara sahip sınıflar/gruplar arasındaki güç mücadelesi alanı biçiminde tanımlayarak mevcut düzeni, güçlülerin çıkarlarını koruyan, eşitsizliklerin ve haksızlıkların olduğu bir düzen olarak görüp, bu düzenin değişmesi yönünde kökten insancıl veya kökten yapısalcı bir anlayışla (Burrell ve Morgan, 1979) yönetimsel/örgütsel çalışmalar yapmak da mümkündür. Belki de bu anlayışla, *bilim* insanı olarak bizler, yönetimsel/örgütsel olguları sadece yönetici/işadamı gözü ile değil, farklı toplumsal grupların gözü ile değerlendirmek fırsatını yakalamış olacağız. Bunun da ötesinde, farklı bakış açılarından yapılan çalışmalar, yazınımıza zenginlik katacaktır.

Kuramları Bilmek

Ö/Y alanında çalışan bilim insanının derdi, incelediği yönetimsel/örgütsel olguları anlamak ve açıklamak ise, öncelikle bu olgulara ilişkin geliştirilmiş mevcut kuramları bilmek zorundadır. Türkiye’de çalışan bilim insanları olarak, incelediğimiz olgular genellikle Türkiye’de yaşanan yönetimsel/örgütsel

olgulardır. Ancak, bu olgularla ilgili kuramlar büyük ölçüde Anglo-Amerikan bilim çevrelerince üretilmiştir. Bilginin ve dolayısıyla Ö/Y kuramlarının, doğduğu toplumun, doğduğu dönemdeki ekonomik, politik, kültürel koşullarını yansıttığı düşünülürse (Barley ve Kunda, 1992; Hofstede, 1996; Guillen, 1994), yabancı kuramlar, farklı koşullara sahip olduğunu düşündüğümüz Türkiye'deki olguları anlamada ve açıklamada ne ölçüde yararlı olabilir? Son yıllarda alevlenen yönetsel/örgütsel olguların evrenselliği-toplumsallığı tartışmasının (Maurice ve Sorge, 2000; Whitley, 1999; Mayer ve Whittington, 1999; Mueller, 1994; Clark ve Mueller, 1996; Reich, 1991; Ohmae, 1990) odak noktası olan bu soru, oldukça önemlidir.

Burada bu tartışmayı derinine ele alacak değilim. Sadece, bu tartışmaların benim izlenimime göre vardığı noktaya değineceğim; bir toplumdaki örgütsel yapılar ve süreçler, (1) yerleşik olduğu (*embedded*) toplumsal-kurumsal yapının, (2) o toplumdaki örgütlerin diğer toplumlardaki örgütlerle bağlantılarının ve (3) küreselleşme sonucu artan makro (örneğin, ekonomik rejim) ve mikro (örneğin, örgütsel uygulamalar) eşbiçimliliğin, gevşek bir karşılıklı etkileşimi sonucunda biçimlenmektedir (Mueller, 1994)⁵. Doğal olarak, bu etmenlerin ötesinde, incelenen karmaşık iş örgütlenmeleri ve bunların yönetimi olgusu Batı Dünyasından doğan ve tüm dünyayı etkileyen rasyonelleşme ve modernleşme sürecinin (Weber, 1978; Thomas, Meyer, Ramirez ve Boli, 1987) bir parçasıdır. Bu nedenle, bu olguların doğası gereği, toplumlar arası benzerlikler taşıması kaçınılmazdır. Ancak öte yandan, her toplumun kendine özgü bir modernleşme, sanayileşme süreci izlediği, siyasal, ekonomik, yasal, eğitimsel ve kültürel farklılıklar taşıdığı da bir gerçektir. Son yıllarda yaşanan küreselleşme olgusu, siyasal, ekonomik ve hatta bir dereceye kadar kültürel farklılıkları törpüleyerek belirli bir modele doğru benzeştirmekle birlikte, bu benzeşme toplumsal etkiyi de yansıtacak biçimde belirli bir “yörüngeye bağımlı” olarak (*path-dependent*) gerçekleşmektedir (Whitley, 1998; Özen, 2002a).

Sonuç olarak, toplumlar arasında yönetsel/örgütsel açıdan makro ve mikro düzeylerde hem benzerlikler hem de farklılıklar bulunabilmektedir. Bunun, yabancı kaynaklı kuram kullanımı açısından anlamı gayet açıktır; kuramların toplumlar arası geçerliliği olabilir de olmayabilir de. Bu konuda, araştırmadan, sınamadan bir yargıya varmak mümkün değildir. Bu anlamda, ABD kaynaklı kuramları gözü kapalı kabul eden *öykünmeci* tavırla, tam tersine sırf yabancı kaynaklı diye belirli bir kuramı reddeden *özgücü* (veya *kültürcü*) tavır aynı hataya düşmektedir. Birincisi, törensel görgülcülüğün sakıncalarına maruz kalırken, ikincisi 19. yüzyıldan bu yana geliştirilen

⁵ Türkiye'deki holdinglerin yönetim, yapı ve strateji boyutlarının biçimlenmesinde *hem* ulusal iş sistemi etkisinin *hem de* örgütsel koşul bağımlılık etkisinin geçerli olduğunu gösteren güncel bir çalışma için Gökşen ve Üsdiken'e (2001) bakınız.

devasa bilgi birikimini dışlayarak, Amerika'yı yeniden keşfetme hatasına düşmektedir.

Dolayısıyla, kaynağı ne olursa olsun, şimdiye dek üretilmiş Ö/Y kuramlarını *bilmek* gerekmektedir. Türkiye'de törenselle görgülcülcüğü pekiştiren bir başka unsur, işletmecilik ve Ö/Y doktora programlarında verilen örgüt kuramı derslerinin içeriğinin genellikle, tek bir örgüt paradigmasının (işlevselci paradigma) yönetici yanları ağır basan bir kaç okulu ile sınırlı kalmasıdır. Bu derslerde genellikle, “klasik” örgüt kuramından (bilimsel yönetim, yönetsel süreçler yaklaşımları ve bürokrasi kuramı) başlanmakta, “neo-klasik” kuramla (insan ilişkileri okulu) devam edilmekte ve gelinen en son nokta olarak, “çağdaş” örgüt kuramları (sistem, durumsallık, koşul-bağımlılık kuramı) ile ders son bulmaktadır. Bir de, bu kuramlardan süzülerek, Barley ve Kunda'nın (1992) kalite/kültür söylemi dediği, uygulamaya dönük popüler yöntemlerden ve tekniklerden (toplam kalite yönetimi, değişim mühendisliği, örgüt kültürü, yalın yönetim...vb) oluşan bir paket, bu kuramlara eklenmektedir. Tüm bu yaklaşımların, aralarında bazı farklılıklar olmakla birlikte, işlevselci paradigma içinde yer aldıkları ve pragmatist, düzenin yeniden üretimini sağlayan yönetici anlayışı benimsedikleri bilinmektedir (Burrell ve Morgan, 1979).

Ancak, yine aynı paradigma içinde yer almakla ve ABD kaynaklı olmakla birlikte, bilimci yanları ağır basan, popülasyon ekolojisi, kaynak bağımlılığı, yeni kurumsalcılık, işlem maliyeti gibi, 1970'li yıllardan bu yana örgüt kuramı alanında ses getiren kuramlar (Üsdiken ve Leblebici, 2001), bu programlarda genellikle yer almamaktadır. Nitekim, Türk Ö/Y yazınının, dünya Ö/Y yazınında 1980 sonrası yaşanan kuramsal çeşitlenmeyi göz ardı ettiği ve ilkeler-işlevler-süreçler anlayışının yeni versiyonlarını (kalite/kültür yaklaşımı) izlediği bilinmektedir (Üsdiken ve Pasadeos, 1993). Öte yandan, bilim felsefesi ve/veya toplumsal yaklaşım açısından işlevselci paradigmadan ayrılan yorumlayıcı, kökten insancıl ve kökten yapısalci paradigmalara ait fenomenolojik, etnometodolojik, postmodern ve eleştirel örgüt kuramları bütünüyle göz ardı edilmektedir.

Doktora programlarında verilen örgüt kuramları derslerine, paradigmatik çeşitliliği yansıtacak biçimde, Burrell ve Morgan'da (1979) ve/veya Astley ve van de Ven'de (1983) önerilen kapsamlı çerçevelerle başlamak ve bu çerçeveler içinde bulunan tüm örgüt kuramlarını tartışmaya açmak gerekmektedir. Bu çeşitlilik, doktor adayının içinde bulunduğu alanın haritasını görmesi ve kendini konumlandırması açısından çok önemlidir. Böylece doktor adayı, Türkiye'deki yönetsel/örgütsel olgulara, sadece işlevselci paradigmanın yönetici yanı ağır basan bir kaç okuluyla değil, farklı paradigmalardan farklı okulları gözüyle bakma şansına kavuşacaktır. Bu, doğal olarak, incelenen konuların çeşitliliğini de artıracaktır. Yukarıda değindiğim güncel kuramları bilmenin bir diğer avantajı ise, araştırmacıyı

işletmecilik dışındaki farklı disiplinlere götürerek ufkunu genişletmeye zorlamasıdır. Zira, bu kuramları anlayabilmek için, çoğu zaman belirli bir düzeyde sosyoloji, siyaset bilimi ve iktisat bilgisine gereksinim vardır.

Toplumsal Bağlamı (Türkiye'yi) Bilmek

Türkiye'deki yönetsel ve örgütsel olguları açıklayabilmek için, sadece kuram bilgisi yetmemektedir. Anlamli sorular sorabilmek ve anlamli bilgi üretebilmek için, çalışılan bağlama ilişkin bilgiye sahip olmak gerekmektedir. Biz yönetim/organizasyoncular, çalıştığımız toplumsal bağlama ilişkin ne ölçüde bilgi sahibiyiz? Türkiye'deki örgütleri ve onların yönetimini tarihsel süreç içinde biçimlendiren ekonomik, siyasal, yasal ve kültürel yapıyı ne ölçüde biliyoruz? Örneğin doktora programlarımızda, *Türkiye'de Kalkınma Süreci ve Örgütler*, *Türkiye'de Sanayileşmenin Ekonomi-Politiği*, *Türkiye'de İş Ortamının Hukuki Bağlamı* veya *Türkiye'de Toplumsal Yapı ve Örgütler* gibi başlıklar taşıyan dersler var mı? Doktora programlarında bu tür derslere pek sık rastlanmadığı gibi, Türkiye'deki diğer disiplinlerce bu konulara ilişkin üretilen bilgiye de pek açık olunmadığını söyleyebilirim. Oysa ki, incelediğimiz yönetsel/örgütsel olgularla doğrudan ilintili, ancak farklı bakış açılarıyla yapılan ekonomi-politik, iktisadi, ve sosyolojik çalışmaların (örneğin, Çokgezen, 2000; Uğurlu, 2000; Öniş, 1999; Buğra 1994), içinde bulunduğumuz bağlamı anlamamıza çok önemli katkılar sağlayacağına inanıyorum.

Bağlam bilgisine sahip olmaksızın yapılan çalışmalar tuhaf sonuçlar doğurabilmektedir. Örneğin, görgül araştırmaya dayalı olarak örgüt içi güven konusu (yöneticiler ve çalışanlar arası güven) çalışılıyor, ancak bu konu incelenirken Türkiye'deki mevcut iş yasalarının, örneğin iş güvencesi, sendikal haklar ve asgari ücret hakkında ne dediği göz ardı ediliyor ve güven meselesi sadece yönetici-çalışan etkileşimi ile ölçülmeye çalışılıyor. Veya bir doktor adayı doktora tez konusu olarak yaşlanma (*aging*) konusunda çalışacağını söylüyor. Neden yaşlanma? Çünkü popüler bir konu. Nerede popüler? ABD ve Avrupa'da. Bizim sorunumuz mu? Hayır. Tam aksine bizim sorunumuz, oldukça genç ve işsiz bir nüfusa sahip olmamız. Yani, bağlamı bilmemek, sadece modellerin değil, sorunların da ithaline neden olabilmektedir.

Bu konuyla ilgili belki de en iyi örnek, yüksek lisans tezi hazırlarken yaşadığım bir olay. Yüksek lisans tezimde, bir traktör fabrikasında montaj hattı dengeleme problemi üzerinde çalışıyordum (o zamanlar, yöneylem araştırmacıydım). Bu problem, istenen üretim miktarına ulaşmak üzere, en az işgücü saati kullanarak, işleri iş istasyonlarına dağıtma problemi olarak tanımlanabilir. Aylarca çalıştım ve sonuç olarak, 12 ve 14 dakikada bir traktör üretimini sağlayacak iki alternatif dengelenmiş montaj hattı modeli

çıkardım, bu algoritmanın bilgisayar programını yazdım ve tezi bitirip bir kopyasını da fabrika müdürüne sundum. Fabrika müdürünün cevabı şu oldu;

- Vallahi Şükrü bey ellerine sağlık. O kadar uğraştın...da, bizim derdimiz iş gücü maliyetini düşürmek ya da üretimi artırmak değil ki. İş gücü maliyeti bizde toplam maliyetlerin yüzde biri bile değil. Ben istersen köyden çocukları çağırırım, yıgarım montaj hattına, bırak 12 dakikayı, 5 dakikada bir traktör çıkarırım. Zaten müşteri kapıda, sıraya girmiş traktör almak için...

O zamanlar, fabrika müdürünün bu söylediklerini *bilgisizlik* olarak değerlendirmiştim. Ancak, şimdi anlıyorum ki asıl sorun, bağlama ilişkin benim bilgisizliğimmiş; yani, 1980'lerin başındaki Türkiye traktör piyasasının oligopolistik yapısı, işgücü maliyetlerinin düşüklüğü, örgütlenmede birincil ilişkiler ..vb.

Türkiye'de görgül araştırma yapmak için, bağlama ilişkin temel bilginin ötesinde, güncel gelişmeleri izleme gerekliliği vardır. Kuramları bilmek, bağlamsal temel bilgiye sahip olmak ve güncel gelişmeleri izlemek çoğu zaman, hem kuramsal katkı hem de yönetsel/örgütsel olguları anlamak açısından verimli çalışma konuları doğurabilmektedir. Her ne kadar, *sahibinin sesi* nitelikleri taşısa da, günlük gazetelerin, çeşitli ekonomi-yönetim dergilerinin, yayınlanan istatistiklerin, internette şirket haberlerinin ve hatta bazı televizyon programlarının güncel olarak takip edilmesi, kuramsal ya da uygulamaya dönük bir çok soruyu akla getirebilmektedir. Örnek vermek gerekirse; Güçlü Ekonomiye Geçiş programıyla birlikte yürürlüğe giren yasaların, ulusal iş sistemimizde yarattığı değişimler nelerdir? Bu değişimler iş sistemimizin *devlete bağımlı* sistemden *devlet eşgüdümlü* (Whitley, 1994) sisteme doğru gittiği anlamına mı gelmektedir? Eğer böyle bir değişim söz konusu ise, bunun Türkiye'de holdinglerin yapılanması ve stratejileri için anlamı nedir? Bu değişimler, yeni kuramsal kuramın değişim önermeleriyle ne ölçüde açıklanabilir? Kamu ihalesi yasasındaki değişikliklerin firma davranışına etkileri ne olabilir? Neden son yıllarda, büyük holding sahiplerinin sözcüleri, yetkileri büyük ölçüde CEO'lara devrettiklerini ve daha fazla sayıda profesyonel yöneticiyi yönetim kurullarında bulundurma kararı aldıklarını ilan ediyorlar? Bu olgu, ne ölçüde işlem maliyeti ve aracı maliyeti (*agency cost*) kuramının önermeleriyle açıklanabilir? Neden Türkiye'de, aynı yapılara, aynı stratejilere ve hatta aynı hatalara (yasalara uymama açısından) sahip bankalardan veya holdinglerden bazıları bir gecede ölürken diğerleri yaşamlarını sürdürürler? Bu olguyu, popülasyon ekolojisi kuramının şirket ölümüne ilişkin tezleriyle açıklamak ne ölçüde mümkündür?

Bu başlık altında son olarak değinmek istediğim konu, Ö/Y yazınımızda "bağlama duyarlılık" anlamında son yıllardaki bir gelişmeyle ilgili:

Toplumsal kültür çalışmaları. Türkiye’de yapılan Hofstede (1984) merkezli kültür çalışmaları, yönetim kuramlarının, uygulamalarının ve örgütsel davranışın kültürel bağlama bağımlılığı anlamında önemli ufuklar açmıştır. Ancak, bir zamanlar benim de katkıda bulunmaya çalıştığım (Özen, 1996) bu alanın (şimdi anlıyorum ki) en önemli açmazları, toplum etkisini *değerlere* indirgemesi, toplumu totalize etmesi (*Türk kültürü* gibi), değişime yer vermemesi (kültürün durağanlığı meselesi), uluslararası etkileşimi ihmal etmesi ve belki de en önemlisi içinde bulunulan ekonomik, siyasal, hukuksal, örgütsel yapıları göz ardı etmesi veya bunları sadece *değerlerin* doğal dışı vurumu olarak görmesi. Toplumsal etkiyi insan zihniyetindeki *yazılıma* (*software*) indirgeyen bu yaklaşım, Granovetter’in (1985) tanımladığı *aşırı sosyalleşmiş insan* varsayımını kabul ederek, aktör-yapı etkileşimini göz ardı etmektedir.

Yöntemi Bilmek

Türkiye'deki araştırma yöntemleri eğitiminin genellikle, anket kullanımı ve niceliksel veri toplama/analiz yöntemleri ile sınırlı olduğunu belirtmiştim. Bu yöntem anlayışı, anketin gerisinde sağlam bir kuram varsa ve araştırmacı bunun farkındaysa, anket formu kuramla ilgili değişkenleri geçerli/güvenilir bir biçimde ölçüyorsa ve araştırmacı bu kuramın Türkiye'deki geçerliliğini sınamaya yöneliyorsa, faydalı bilgi üretebilir. Ancak, törensel görgüculüğün genellikle bu koşulları yerine getirmediğini ve bu nedenle bilgi üretmediğini belirtmiştim. Diğer yandan, ideal koşullarda kullanıldığı düşünülse bile, anket araştırmalarının, yüzeysel bilgi üretmesi, örgütü örgüt cinsinden değil algılamalar cinsinden ölçmesi, bireysel algıların gerisindeki yapıyı, süreçleri göz ardı etmesi, örgütsel gerçekliği soyut kategorilere sıkıştırması ve örgütsel dinamikleri anlık kesitler halinde alması nedeniyle, özellikle kuram geliştirmeye anlamlı katkı sağlayamadığı belirtilmekte ve bu anlamda niteliksel yöntemlerin sağladığı olanaklara dikkat çekilmektedir (Mintzberg, 1979; Light, 1979). Bu bağlamda öncelikle, kuram geliştirmenin ne anlama geldiği üzerinde durmak istiyorum.

Academy of Management Review dergisinin yöntem tartışmalarına ayırdığı 14/4 sayısında Whetten (1989), iyi bir kuramın şu dört soruyu yeterli düzeyde yanıtlaması gerektiğini söylüyor; ne, nasıl, niçin ve kim-nerede-ne zaman? “Ne?” sorusu, incelenen örgütsel olguya ilişkin etmenlerin (kavramların, değişkenlerin) ne olduğu sorusudur. Doğru etmenlerin bulunmasıyla ilgili kıstaslar, *kapsayıcılık* (ilgili tüm etmenler dikkate alındı mı?) ve *yalınlıktır* (*parsimony*-olguyu anlamamıza görece az katkıda bulunan etmenler elendi mi?). “Nasıl?” sorusu, tanımlanan etmenler arası ilişkilerin nasıl olduğu sorusudur (nedensellik ilişkisi). “Niçin?” sorusu ise, söz konusu etmenlerin seçilmesini ve aralarındaki ilişkilerin önerilmesini

gerekeçelendirecek psikolojik, ekonomik, sosyal vb. dinamiklerin ne olduğuna karşılık gelir; yani, kuramın dayandığı mantık. Bu mantığa dayalı olarak, kavramlar arasındaki ilişkiler önermeler (*propositions*) biçiminde, kavramların işlemsel ifadesi olan değişkenler arası ilişkiler ise hipotezler biçiminde ortaya konur. “Kim-nerede-ne zaman?” soruları ise, kuramdan türetilen önermelerin, kimler için, nerede ve ne zaman geçerli olabileceğini gösteren sınırlılıkları verir. Sonuç olarak, iyi bir kuram, belirli sınırlar içinde (kim-nerede-ne zaman) incelediği olguyu tanımlamalı (ne, nasıl) ve açıklamalıdır (niçin). Bu anlamda, sadece tanımlama amacına dönük, sınıflamalar, tipolojiler ve metaforlar kuram geliştirme için iyi bir malzeme olmakla birlikte, kendileri birer kuram değildir (Bacharach, 1989).

İncelediğimiz yönetsel/örgütsel olguların *toplumsal deneyime* dayalı olgular olması, içinde bulunulan toplumsal bağlama duyarlı bir biçimde kuram geliştirme çabasını zorunlu kılmaktadır. Çünkü, kuramın temel yapı taşları olan kavramlar ve değişkenler farklı (toplumsal) bağlamlarda farklı anlamlara gelen toplumsal kurgulama süreçlerine dayanmaktadır (Astley, 1985; Bacharach, 1989). Ancak, öte yandan da yönetsel/örgütsel olguların toplumlar arası benzerlikler gösterebildiğini ve toplumlar arası kuramsal geçerliliğin söz konusu olabileceğini yukarıda belirtmiştim. Dolayısıyla, kuramsal katkı sağlamak amacıyla Türkiye’deki yönetsel/örgütsel olguları incelerken izlenmesi gereken araştırma stratejisi; her zaman bir şüphne payı bırakarak, yabancı kaynaklı kuramlarla bilgilenmiş bir biçimde, gevşek ve esnek bir kuramsal çerçeve ile araştırmaya başlamak⁶, kullanılacak veri toplama yöntemini araştırma bağlamında tayin etmek, araştırma sürecinde daima yeni sorulara açık olmak, bu süreçte toplanan veriler ve ulaşılan bulgularla yabancı kaynaklı kuramları karşılaştırmaktır. Belki de ancak böylesi bir süreçte, bir yandan yabancı kaynaklı kuramlardan yararlanırken, Türkiye’ye özgü koşulları gözden kaçırmama, mevcut kuramları Türkiye’deki olgular ışığında tadil etme ya da bütünüyle yeni kuramlara ulaşma şansını yakalamak mümkün olacaktır. Ancak bu araştırma stratejisinin, niceliksel veri toplama/analiz yöntemlerini değil, Türkiye’de pek eğitimi verilmeyen niteliksel yöntemleri öne çıkardığını da belirtmemiz gerekmektedir.

Epistemolojik olarak nesnelci yaklaşımın karşıtı olan öznelci gelenekten doğan niteliksel yöntembilim, kendi içinde yorumlayıcı, imgesel etkileşimcilik, etnometodoloji, post-yapısalcılık, postmodernizm gibi okulları barındırmaktadır. Bu okulların niteliksel yöntembilim açısından ortak yönleri: (1) Sosyal olguları öznenin bakış açısıyla anlamak (*verstehen*),

⁶ Van Maanen (1979: 539), “*less theory, better facts; more facts, better theory*” ifadesi ile, gevşek bir kuramsal çerçeve ile araştırmaya başlanmasının ulaşılacak verilerin zenginliğini ve geçerliliğini artıracadığını, bunun da sonuç olarak daha geçerli kuramlar üretilmesine katkı sağlayacağını belirtmektedir.

(2) gerçekliğin toplumsal olarak kurgulandığını temel almak, (3) olguları kendi tikelliği içinde araştırmak (örnek olay çalışmaları), (4) incelenen konuya masa başında üretilmiş kuramlarla yaklaşmamak, (5) kullanılacak veri toplama/analiz yöntemlerine araştırma sürecinin dinamikleri içinde karar vermek ve (6) araştırma sürecinde araştırmacının varlığını ve düşünselliğini dikkate almaktır (Flick, 2002).

Administrative Science Quarterly dergisinin, örgütsel analizde niteliksel yöntemlerin yerine ilişkin tartışmalara ayrılan 24/4 sayısında Van Maanen (1979), niteliksel yöntemlerin niceliksel yöntemlerden farklı olarak, araştıran ile araştırılan, kuram ile veri ve bağlamla eylem arasındaki mesafeleri azalttığını belirtmektedir. Bu anlamda niteliksel araştırmalar, daha zengin, yoğun, derin, geçerli, bütüncül, dinamik, nedensellikleri tartışmasız kabul gören ancak genelleme gücü zayıf (dolayısıyla güvenilirliği düşük) veriler üretmektedir (Miles 1979; McClintock, Brannon ve Maynard-Moody, 1979)⁷.

Niteliksel araştırmalar, katılımlı gözlemden, derinlemesine görüşme, odak grup görüşmesi, etnoğrafik gözlem, metin analizi ve söylem analizine kadar uzanan bir dizi veri toplama ve analiz yöntemi içermektedir (Flick, 2002; Denzin ve Lincoln, 1991). Bu ve benzeri yöntemler kullanılarak, kuram geliştirme amacına dönük önerilen bazı araştırma tasarımları (stratejileri), *veri-itikili kuram geliştirme* (Glaser ve Strauss, 1967), *örnek olay araştırması* (Yin, 1984; Eisenhardt, 1989) ve *doğrudan araştırmadır* (Mintzberg, 1989). Bu araştırma tasarımlarının ortak özelliklerini şöyle sıralayabiliriz: (1) Araştırmaya mevcut kuramlarla bilgilenmiş bir biçimde genel bir araştırma sorusu ile başlamak, (2) araştırma sorusuna uygun (seçici örnekleme yoluyla) az sayıda örnek seçmek, (3) veri toplama/analiz yöntemlerini araştırma sürecinde belirlemek ve farklı yöntemleri aynı anda kullanmak (örneğin, aynı anda gözlem, görüşme ve arşiv araştırması) (4) veriyi sistematik bir biçimde toplama ve analiz etmek, (5) veri analizinde sistematik örüntüleri keşfetmek ve (6) örnek olayları birbirleriyle ve/veya verilerle mevcut kuramları karşılaştırarak kuramsal katkı arayışına girmek.

Son yıllarda, aynı anda veya ardışık biçimde niteliksel ve niceliksel yöntemlerin birlikte kullanımı yaygınlaşmaktadır (Lee, 1991; Yin, 1984; Jick, 1979). Çoklu-yöntem kullanımının gerisindeki mantık, farklı veri toplama/analiz yöntemlerinin avantaj ve dezavantajlarını dengeleyerek ve sinerji yaratarak verilerin geçerliliğini ve güvenilirliğini artırmaktır; örneğin, liderlik başarısını, gözlem, görüşme ve performans kayıtlarını inceleme yoluyla ölçmek gibi. Diğer bir gerekçe ise, çeşitli itirazlar olmakla birlikte

⁷ Gerçi, genellenebilir bilgi üretme, öznelci yaklaşımın derdi değildir. Öznelci yaklaşım zaten sosyal dünyada genellenebilir kurallara ve yasalara ulaşamayacağını, gerçekliğin tikel ve özgül olduğunu ileri sürmektedir. Nesnelci bakış açısıyla bakıldığında ancak, niteliksel yöntemin genellenebilir bilgi üretmediği iddia edilebilir.

(örneğin, Dachler, 1997), niteliksel yöntemleri nesnelci araştırmanın hizmetine sokarak, niteliksel yöntemlerle ulaşılan *derin bilgi* ile oluşturulan hipotezlerin, yine bu süreçte geliştirilen anketler aracılığıyla genellenebilirliğinin sınanmasıdır (örneğin, Özen, 2002b).

Bu araştırma tasarımlarının ve veri toplama/analiz yöntemlerinin içeriğini tartışmak, bu çalışmanın amacını aşmaktadır. Burada dikkat çekmek istediğim nokta, Türkiye'de Ö/Y eğitiminde, niceliksel yöntemlerin “tek” yöntemmiş gibi ele alınması ve bunun da anket kullanımını özendirerek, törenselle görülcülcük yolunu açmasıdır. Niceliksel yöntemlerin dışında niteliksel yöntemlerin de olduğu ve bunların birbirine karşıt değil, hatta bütünleştirilerek daha sağlıklı bilgi ve kuram üretimine ulaşılabileceği bilinmektedir (Van Maanen, 1979). Niteliksel yöntemlerin en önemli dezavantajı, araştırma sürecinin zahmetli oluğu, zaman alıcı olması, araştırmacıların kendi içinde ve araştırılan öznelerle eşgüdümünün güç olması, en önemlisi araştırmanın nasıl yapılacağının, verilerin nasıl analiz edileceğinin niceliksel yöntemlere göre daha az standardize edilmiş olması, yani *ustalık* gerektirmesidir (Miles, 1979).

Niteliksel yöntemlerin Türkiye'de Ö/Y alanında kullanımının önündeki en önemli engel, kanımca, *meşruiyet* sorunudur. Nesnelci bakış içinde sosyalleşmiş akademisyenlerin, danışman ve/veya jüri üyesi olarak niteliksel yöntemlerin kullanımına pek sıcak bakmayacakları düşünülebilir. Niteliksel araştırmaya dayalı bir teze, danışman ya da jüri üyelerinden gelecek tipik eleştiriler şunlar olabilir; “bunlar genellenebilir bulgular değil”, “senin gerçekte olan biteni bu teze yansıttığına nasıl karar vereceğim, bunlar senin öznel değerlendirmelerin de olabilir”, “bu yöntemin doğru uygulandığına nasıl karar vereceğim?”...Bu eleştirilerin gerisinde doğal olarak güç ilişkilerinden doğan dinamikler de söz konudur. Niceliksel yöntemler, danışman ve jüri üyelerine, tezin değerlendirilebilmesi için standartlaştırılmış bazı kıstaslar (örneğin, anlamlılık düzeyi 0.05 ve altında ise korelasyon katsayısı anlamlıdır.. gibi) sunmaktadır. Bu kıstaslar, bir yandan danışman ve jüri üyelerinin değerlendirme işini kolaylaştırırken, ellerinin de güçlenmesine neden olmaktadır. Oysa ki, niteliksel yöntemlerin daha az standartlaştırılmış doğası, danışman ve jüri üyelerinin elindeki bu gücü zayıflatmaktadır. Bu da ister istemez, niteliksel yöntemlere karşı direnci artırabilir. Sorunun çözümlü, yöntemin çeşitliliğini bilmekten geçmektedir. Karşılıklı öğrenme olanağının olduğu doktora tezi hazırlama sürecinde doktor adaylarının da, kendilerine verilen şablonları sorgusuz kabul etmek yerine, bu şablonların değişimi için aktif rol oynamaları gerektiğini düşünüyorum. Örneğin, genellenebilirlik eleştirisine karşı, Mintzberg'in (1979: 583-4) şu ifadeleriyle karşılıklı verebilirler:

“Tek bir örnek almanın ne sakıncası var? Araştırmacılar neden bunun için özür dilerler? ...İstatistiksel olarak anlamlı ancak

daha az geçerli verilere sahip olmanın neresi iyi? ...[Y]üz araştırmacının her birinin yüzer örgüt inceleyip on bin örgüte ilişkin yüzeysel [yapay] bilgi üretmesinin mi, yoksa birer örgüt inceleyip yüz örgüte ilişkin derin bilgi üretmesinin mi daha iyi olacağını kendimize sormamız gerekir. Tercih, doğal olarak incelenen konuya bağlıdır. Ancak, bu tercih, çoğu zaman daha üstün olduğu kanıtlanan küçük örneğin seçimini engellemelidir”

Bu arada Mintzberg’in çokça bilinen yönetsel rol, adım-adım strateji geliştirme ve konfigürasyon modellerinin, niteliksel yöntemeye dayalı stratejilerin izlendiği “doğrudan” araştırmalardan doğduğu unutulmamalıdır. Bu nedenle, doktor adaylarına, anketleri devşirerek, şirketlere postalayıp beklemek yerine, örgütlere *şilteyi sermelerini* öneririm. Türkiye’de kurumsal altyapı eksikliklerinden ötürü araştırma yapmanın çok güç olduğunu, özellikle örgütlere *girmede* büyük sıkıntılar yaşandığını biliyorum. Ancak, bu sıkıntıları gidermek yönünde çaba harcadığımızdan da emin değilim. Örgütlerle bağlantılarımız genellikle tavsiye üzerine veya kişisel ilişkilerle olmaktadır. Bu anlamda, akademik kurumlar ile (fakülte ve enstitüler) örgüt çevrelerini temsil eden kurumlar (TOBB, KOSGEB; TÜSİAD; MÜSİAD...gibi) arasında, karşılıklı faydalanmaya dayalı, formel işbirliği mekanizmaları kurulabilir. İki kesim arasında, araştırmacının, akademinin ve örgütlerin karşılıklı hak ve sorumluluklarını belirleyen protokollere dayalı olarak, doktora öğrencilerinin bu kurumlara üye örgütlerde araştırma yapma olanakları sağlanabilir.

SONUÇ

Bu çalışmada, daha önce yaptığım araştırmada (Özen, 2001) edindiğim izlenimlere ve mesleki hayatımdaki deneyimlerime dayanarak, çalışma alanımızdaki törensel görgülcülük anlayışını tanımlamaya, sakıncalarına dikkat çekmeye ve çeşitli önerilerde bulunmaya çalıştım⁸. Bu anlayışın, Türkiye’deki Ö/Y araştırmalarında ne derece yaygın olduğunu gösteren bir yüzde veremedim (böyle bir niyetim de yoktu). Törensel görgülcülük, bu çalışmayı (özellikle “bir doktor adayı örneği” bölümünü) okuyan meslektaşlarım, ne kadar “*evet, gerçekten de böyle oluyor!*” derse, o kadar yaygın demektir. Bana kalırsa, bu çalışmayı yapacak kadar yaygın bir olgu. Bir başka izlenimim ise, törensel görgülcülüğün üniversitelerimiz arasındaki dağılımıyla ilgili. Törensel görgülcülüğün egemen olduğu araştırmaların sayısının, üniversite türünden *bağımsız* olduğunu düşünüyorum; yani bu araştırmalar, merkezde bulunan yaşlı devlet üniversitelerinden olduğu gibi,

⁸ Bu çalışmada şimdiye kadar aktarılan saptama ve önerileri bu bölümde tekrarlamayacağım. Bunun yerine, gelecekte üzerinde çalışılabilecek bazı araştırma konularına değineceğim.

1980 sonrası kurulmuş çevredeki devlet üniversitelerinden ve vakıf üniversitelerinden de çıkabilmektedir. Kanımca, bu *saçılma* durumu, yönetimci/evrenselci geleneğin, üniversiteler arası öğretim elemanı yetiştirme ve öğretim elemanı hareketliliği mekanizmalarıyla, farklı üniversite kümelerine yayılması ile açıklanabilir. Aslında, törenselle görülcülcük bir yana, eleman yetiştirme ve hareketliliği mekanizmalarıyla farklı fakültelerin yönetim/organizasyon ana bilim dalları arasında oluşan tarihsel ağ (network) örüntülerinin bilimsel araştırma şablonları üzerindeki etkisi, incelenmesi gereken ilginç bir konudur.

Bu çalışmada üzerinde pek durmadığım bir başka ilginç konu ise, eleman yetiştirme sürecinde yetiştiren-yetişen arasındaki ilişkidir. Türkiye’de yetiştiren-yetişen ilişkisindeki geleneksel anlayışın sorunsuz olmadığını düşünüyorum. Bu anlayışı nitelikle için aklıma gelen ilk sözcük *hamiliktir*. Hamilik ilişkisi, belki de mesleğimizin karmaşıklığı ve çeşitliliği (profesyonel-zanaat yanı) dikkate alındığında kaçınılmaz gibi görünmektedir. Ancak, burada hamilik ilişkisinin *niteliği* çok önemlidir; hamilik, yetiştirenin yetişene bu çalışmada saydığımız beş “bilme” yetisini (bilimi, kendini, bağlamı... bilmek) kazandıracak ortamı sağlamak anlamında mı, yoksa, “unvan” alma sürecinde prosedürel engelleri aşma, bu anlamda koruma-kollama sağlama, “ilişkileri” düzenleme ve bağımlılık yaratma anlamında mı gerçekleşmektedir? Prosedürel hamilik diyebileceğim bu ikinci tipin birincisine göre daha yaygın olduğunu ve bunun da “bilimsel” çıktılarının niteliğini olumsuz yönde etkilediğini düşünüyorum.

Törenselle görülcülcüğün, Türk Ö/Y yazınında yöneticilikten bilimleşmeye doğru gidişte, geçici bir aşama olduğu ve telaşlanmaya gerek olmadığı düşünülebilir. Nitekim, son yıllarda alanımızda, sayıca az olmakla birlikte, kuramsal katkı sağlayan parlak çalışmalar bu iyimserliği pekiştirmektedir. Ancak, kurumsal mantıkla düşünürsek, içsel veya dışsal “tetikleme” olmadıkça, belirli bir anlayışın kendini yeniden üreterek, kanıksanmış “doğal” bir şablona dönüşme ihtimalini de göz ardı etmemek gerekir. Alanında üretilen bilginin niteliğini dert edinen bu çalışmanın, içsel tetikleme dışında bir niyeti de yok zaten.

KAYNAKÇA

- Academy of Management Review*. 1989. Kuram geliştirme üzerine özel sayı. 14 (4)
- Administrative Science Quarterly*. 1979. Niteliksel yöntemler üzerine özel sayı. 24(4).
- Astley, W. G., ve van de Ven, A.H. 1983 Central perspectives and debates in organization theory. *Administrative Science Quarterly*, 28: 245-273.
- Astley, W. G. 1985. Administrative science as socially constructed truth. *Administrative Science Quarterly*, 30: 497-513.

- Bacharach, S. B. 1989. Organizational theories: Some criteria for evaluation. *Academy of Management Review*, 14 (4): 496-515.
- Barley, S. R. ve Kunda, G. 1992. Design and devotion: Surges in rational and normative ideologies of control in managerial discourse, *Administrative Science Quarterly*, 37: 363-399.
- Batuhan, H. 1993. *Bilim ve şarlatanlık*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Buğra, A. 1994. *State and business in Turkey*. Albany: State University of New York Press.
- Burrell, G. ve Morgan, G. 1979. *Sociological paradigms and organizational analysis*. London: Heinemann.
- Clegg, S. R., ve Palmer, G. 1996. (Der.). *The politics of management knowledge*. London: Sage.
- Çokgezen, M. 2000. New fragmentations and new cooperations in the Turkish bourgeoisie. *Government and Policy*, 18: 525-544.
- Dachler, H. P. 1997. Does the distinction between qualitative and quantitative methods make sense? (Kitap eleştirisi). *Organization Studies*, 18(4): 709-724.
- Denzin, N. K. ve Lincoln, Y. S. 1994. (Der.). *Handbook of qualitative research*. London: Sage.
- Eisenhardt, K. M. 1989. Building theories from case study research. *Academy of Management Review*, 14 (4): 532-550.
- Flick, U. 2002. *An introduction to qualitative research*. London: Sage.
- Glaser, B. G. ve Strauss, A. L. 1967. *The discovery of grounded theory: Strategies of qualitative research*. New York: Aldine.
- Gökşen, S. N., ve Üsdiken, B. 2001. Uniformity and diversity in Turkish business groups: Effects of scale and time of founding. *British Journal of Management*, 12 (4): 325-340.
- Granovetter, M. 1985. Economic action and social structure: the problem of embeddedness. *American Journal of Sociology*, 91: 481-510.
- Guillen, M. 1994. *Models of management: Work, authority, and organization in comparative perspective*. The University of Chicago Press, Chicago.
- Hofstede, G. 1984. *Culture's consequences*. (Abridged Edition) London: Sage.
- Hofstede, G. 1996. An American in Paris: The influence of nationality on organizational theories. *Organization Studies*, 17(3): 525-537.
- Jick, T. D. 1979. Mixing qualitative and quantitative methods: Triangulation in action. *Administrative Science Quarterly*, 24(4): 602-611.
- Lee, A. S. 1991. Integrating positivist and interpretive approaches to organizational research. *Organization Science*, 2 (4): 342-365.
- Light, D. Jr. 1979. Surface data and deep structure: Observing the organization of professional training. *Administrative Science Quarterly*, 24(4): 551-559.
- Maurice, M. ve Sorge, A. 2000. (Der.). *Embedding organisations*. Amsterdam: John Benjamins Publications.
- Mayer, M. C. J. ve Whittington, R. 1999. Strategy, structure, and 'systemness': National institutions and corporate change in France, Germany and the UK, 1950-93. *Organization Studies*, 20 (6): 933-959.
- McClintock, C. C., Brannon, D. ve Maynard-Moody, S. 1979. Applying the logic of sample surveys to qualitative case studies: The case cluster method. *Administrative Science Quarterly*, 24(4): 612-629.

- Meyer, J. ve Rowan, B. 1977. Institutionalized organizations: Formal structure as myth and ceremony. *American Journal of Sociology*, 83: 340-363.
- Miles, M. B. 1979. Qualitative data as an attractive nuisance: The problem of analysis. *Administrative Science Quarterly*, 24(4): 590-601.
- Mintzberg, H. 1979. An emerging strategy of "direct" research. *Administrative Science Quarterly*, 24(4): 582-589.
- Mueller, F. 1994. Societal effect, organizational effect and globalization. *Organization Studies*, 15 (3): 407-428.
- Neuman, W. L. 1994. *Social research methods: Qualitative and quantitative approaches*. Boston: Allyn and Bacon.
- Ohmae, K. 1990. *The borderless world: Power and strategy in the interlinked economy*. London: Collins.
- Öniş, Z. 1999. (Der). *State and market: The political economy of Turkey in comparative perspective*. İstanbul: Boğaziçi University press.
- Özen, Ş. 1996. *Bürokratik kültür 1: Yönetmel değlerlerin toplumsal temelleri*. Ankara: TODAİE.
- Özen Ş. 2000. Türk yönetim/organizasyon yazınında yöntem sorunu: Kongre bildirimleri üzerine bir inceleme. *Doğu Akdeniz Üniversitesi Turizm Araştırmaları Dergisi*, 1 (1): 89-115.
- Özen, Ş. 2002a. Toplam kalite yönetiminin Türkiye’de yeniden kurgulanması: Koşulbağımlı türdeşleşme tezinin bir testi. *Amme İdaresi Dergisi*, 35 (1): 105-142.
- Özen, Ş. 2002b. Bağlam, aktör, söylem ve kurumsal değişim: Türkiye’de toplam kalite yönetiminin yayılım süreci. *Yönetim Araştırmaları Dergisi*. 2 (1): 47-90.
- Poincaré, J. H. 1983. *La science at l' hypothese*. Paris: E. Flammarion.
- Powell, W. W. 1991. Expanding the scope of institutional analysis. W.W. Powell ve P. J. DiMaggio (Der.) *The new institutionalism in organizational analysis*: 183-203. Chicago: University of Chicago Press.
- Powell, W. W. ve DiMaggio, P. J. (Der.) 1991. *The new institutionalism in organizational analysis*. Chicago: University of Chicago Press.
- Reich, R. 1991. *The work of nations: Preparing ourselves for the 21st century capitalism*. New York: Knopf
- Thomas, G.M., Meyer, J., Ramirez, F. ve Boli, J. 1987. *Institutional structure: Constituting state, society, and individual*. Sage, Newbury Park.
- Uğurlu, M. 2000. Agency costs and corporate control devices in the Turkish manufacturing industry. *Journal of economic studies*, 27(6): 566-599.
- Üsdiken, B. 1996. Importing theories of management and organization: The case of Turkish academia. *International Studies of Management and Organization*, 26 (3): 33-46.
- Üsdiken, B. ve Pasadeos, Y. 1993. Türkiye’de örgütler ve yönetim yazını. *Amme İdaresi Dergisi*, 26 (2): 73-93.
- Üsdiken, B. ve Erden, Z. 2001. Örnek alma, mecbur tutulma ve geçmiş bağımlılık: Türkiye’deki yönetim yazınında değişim. *Amme İdaresi Dergisi*, 34 (4): 1-31.
- Üsdiken, B., Selekler, N. ve Çetin, D. 1998. Türkiye’de yönetim yazınına egemen anlayışın oluşumu: Sevk ve İdare Dergisi üzerine bir inceleme. *Amme İdaresi Dergisi*, 31(1): 57-88.

- Üsdiken, B. ve Çetin, D. 1999. Türkiye’de akademik dünyanın yönetme işine yaklaşımında 1950’li yıllarla birlikte ne değişti? *Amme İdaresi Dergisi*, 32 (4): 47-65.
- Üsdiken, B. ve Çetin, D. 2001. From *betriebswirtschaftslehre* to human relations: Turkish management literature before and after the Second World War. *Business History*, 43 (2): 99-124.
- Üsdiken, B. ve Leblebici, H. 2001. Organization theory. N. O. Anderson, S. Deniz, H. Sinangil ve, C. K. Viswesvaran. (Der.) *International handbook of work and organizational psychology* (2): 377-397. Newbury Park, CA: Sage.
- Van Maanen, J. 1979. Reclaiming qualitative methods for organizational research: A preface. *Administrative Science Quarterly*, 24(4): 520-538.
- Wallace, W. 1972. *The logic of science in sociology*. New York: Aldine-Atherton.
- Weber, M 1978 (1922). *Economy and society*. Berkeley: University of California Press.
- Whetten, D. A. 1989. What constitutes a theoretical contribution? *Academy of Management Review*, 14 (4): 490-495.
- Whitley, R. 1994. Dominant forms of economic organization in market economies. *Organization Studies*, 15 (2): 153-182.
- Whitley, R. 1998. Internationalization and varieties of capitalism: The limited effects of cross-national coordination of economic activities on the nature of business systems. *Review of International Political Economy*, 5(3): 445-481.
- Whitley, R. 1999. *Divergent capitalisms: The social structuring and change of business systems*. Oxford University Press: Oxford.
- Yıldırım, C. 1991. *Bilim felsefesi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Yin, R. 1984. *Case study research*. Beverly Hills, CA: Sage.

Şükrü Özen, Erciyes Üniversitesi ve Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsünde öğretim elemanı olarak görev alan Şükrü Özen şu anda Başkent Üniversitesi İİBF İşletme Bölümünde Yönetim ve Organizasyon Doçenti olarak çalışmaktadır. *Bürokratik Kültür 1: Yönetmelik Değerlerin Toplumsal Temelleri* adlı kitabın yazarı olan Şükrü Özen, yönetim bilgisi, yönetim bilgisinin yayılımı, yönetim-kültür etkileşimi konularıyla ilgilenmektedir. Adres: Başkent Üniversitesi İİBF İşletme Bölümü Eskişehir Yolu 20.Km. Bağlıca Kampusu 06530 Bağlıca/Ankara. Tel: 0312 234 10 10 / 1666 Fax: 0312 234 10 43
E-posta: sozen@baskent.edu.tr